

УДК 339.923

Дербеньова Я.В.*аспірант кафедри міжнародної економіки та маркетингу
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка***ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЗОН ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ У XX ТА XXI СТОЛІТТІ**

У статті розглянуто формування зон вільної торгівлі в процесі розвитку міжнародних економічних відносин. Висвітлено трактування сутності зон вільної торгівлі згідно зі статтями ГАТТ/СОТ. Визначено, що основними проблемами в зонах вільної торгівлі є регулювання між законодавством держави, угодою та принципами СОТ.

Ключові слова: зона вільної торгівлі, регіональна торговельна угода, Світова організація торгівлі, преференційна угода, міжнародна торгівля.

Дербенева Я.В. ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЗОН СВОБОДНОЙ ТОРГОВЛИ В XX И XXI ВЕКЕ

В статье рассмотрено формирование зон свободной торговли в процессе развития международных экономических отношений. Освещены трактовка сущности зон свободной торговли согласно статьям ГАТТ / ВТО. Определено, что основными проблемами в зонах свободной торговли является регулирование между законодательством государства, соглашением и принципами ВТО.

Ключевые слова: зона свободной торговли, региональная торговая сделка, Всемирная торговая организация, преференциальная соглашение, международная торговля.

Derbenova Y.V. PECULIARITIES OF FREE TRADE ZONES' FORMATION IN THE XX AND XXI CENTURY

The article seeks to explain the formation of free trade areas in the international economic relations of XX AND XXI centuries. The study interprets the essence of free trade under the articles of GATT / WTO. It determines that the main difficulties in the free trade zones are in correlation between regulation by the law of county, the agreement and WTO principles.

Keywords: free trade zone, regional trade agreement, World Trade Organization, preferential agreements, international trade.

Постановка проблеми. Світова історія створення зон вільної торгівлі бере початок у 1547 р., коли в Італії в області Тоскана м. Ліворно був оголошений містом вільної торгівлі. З посиленням торгівлі поставала необхідність полегшення її умов і тому купці вимагали право вести в Ліворно вільну торгівлю, що не обкладалась податками. Пізніше й інші країни наслідували цей приклад. У ХХІ столітті метою створення зон вільної торгівлі є надання стимулів торгівлі шляхом скорочення митних тарифів, збільшення стабільних торговельних потоків і за рахунок цього досягнення більш високого рівня взаємозв'язку економік. Проте зараз перед країнами стоїть завдання не тільки створити ефективні регіональні угоди, але й узгодити їх із численними нормами багатосторонніх угод, регламентованих Світовою організацією торгівлі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження змісту, сутності і особливостей інтеграційних утворень, зокрема зон вільної торгівлі та ефектів інтеграційних об'єднань здійснювали Болдуїн (R. Baldwin), Дж. Бхагвати (J. Bhagwati), Вальд (Velde), Бехар (Behar), Венейблс (A. Venables). Українські вчені О. Шнирков, А. Філіпенко, А. Румянцев досліджували таку тематику в контексті глобалізації та інтеграції.

Постановка завдання. Завданням є узагальнення теоретичних основ та історичних особливостей формування зон вільної торгівлі, виділення підходів до сутності поняття «зона вільної торгівлі»; з'ясування світових тенденцій і перешкод у функціонуванні механізму регулювання угод про зону вільної торгівлі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У зарубіжних і вітчизняних наукових роботах (Байер, Бергсганд, Еггер, Маклафлін [1]), документах міжнародних організацій (СОТ) існують такі підходи до визначення сутності зон вільної торгівлі:

1. Преференційні торговельні угоди (Preferential trade agreements).

2. Регіональні торговельні угоди (Regional trade agreements).

Зі зростанням важливості торгівлі у світовій економіці, у середині ХХ століття все більше країн почали укладати багатосторонні торговельні угоди. Але оскільки процедура вступу до СОТ складна і довготривала, особливо для транзитивних та найменш розвинених економік, альтернативним для них варіантом посилення торгових зв'язків і потоків стали преференційні торговельні угоди (ПТУ) та угоди про зону вільної торгівлі (ЗВТ). Преференційні торговельні угоди – це угоди між двома або більше країнами, у яких тарифи на товари, вироблені в країнах-членах угоди є нижчими ніж тарифи для третіх країн [2].

ЗВТ є преференційними торговельними угодами, в яких відсутні тарифи для країн-членів, але є індивідуальні щодо третіх країн. Очікуваними перевагами ЗВТ є збільшення потоку людських ресурсів, товарів і послуг, спрощення митних процедур, поліпшення доступу до ринків певних комерційних послуг, сприятливі умови для зарубіжних інвестицій.

Протягом більш ніж 50 років після Другої світової війни міжнародні торговельні відносини керувалися такою багатосторонньою системою як Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ), згодом втіленою в СОТ. Митні союзи і зони вільної торгівлі розглядалися здебільшого як доповнення до багатосторонньої системи (multilateral system). Недискримінація або принцип найбільшого сприяння (most favored – nation (MFN) treatment) був центральним у цій системі і попереджував можливі заборони доступу на ринки. Післявоєнні трансформації в економічних відносинах посилили взаємозалежність держав, наприклад, міжнародна торгівля, яка у другій половині ХХ століття стала однією з найдинамічніших сфер світового господарства (рис. 1).

У 1950–2005 рр. оборот світової торгівлі збільшився в 169 разів, із 2005 р. до 2015 р. в 1,5 рази. Ці показники випереджають темпи зростання про-

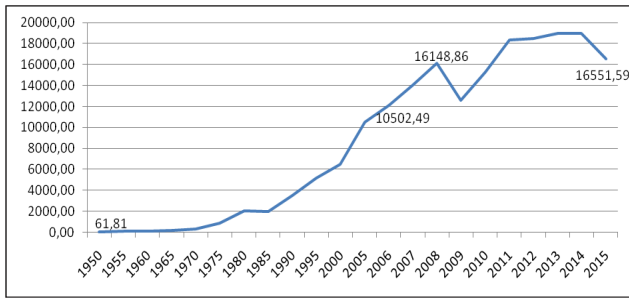

Рис. 1. Динаміка світового експорту, в млрд дол. США

Джерело: складено автором за даними [3]

мислового виробництва і сумарного ВВП, відображаючи постійне поглиблення міжнародного географічного поділу праці. Динаміка зовнішньої торгівлі трьох основних груп країн значно відрізняється. Наприклад, у 1990-х рр. середньорічні темпи її приросту в країнах Заходу становили 5%, в країнах, що розвиваються – 10%, а в країнах із перехідною економікою – 1,5% [4]. Такі торговельні блоки як найбільші країни Європи, США, Японія започаткували інтеграційні процеси у виробництві, торгівлі, сфері послуг, транскордонних прямих інвестиціях, фінансах. Китай, як інший потенційний лідер у Східно-азійському регіоні, також посилив залежність від ринків Заходу. Багатосторонній та недискримінаційний характер відносин інституційно був закріплений в національних законах і зобов'язаннях у межах угод у ГАТТ/СОТ.

На тлі послаблення конкуренції між країнами в 1980-х рр. зростає інтерес до угод про зони вільної торгівлі (ЗВТ), що тоді мали регіональний характер. Новий акцент був зроблений на розширення ринків збуту, економічну інтеграцію та, як це відбувалось у Західній Європі, на подолання політичних протиріч. Оскільки угоди про ЗВТ унікальні підвищень торгових бар'єрів щодо третіх країн, вони не вважалися протекціоністськими. Післявоєнне занепокоєння вірогідністю створення торгових блоків і торгових заборон спонукало країни до дії: підписання Єдиного європейського акту (Single European Act) в 1986 р., торгові угоди між ЄС та країнами Східної Європи після розпаду СРСР, створення ЗВТ між США та

Канадою і пізніше формування НАФТА; прагнення створення ЗВТ між Америками та створення Азійсько-Тихоокеанської Ради як попередника іншої масштабної зони вільної торгівлі.

У західному регіоні Канада була першою країною, що підтримала США в переговорах щодо ЗВТ. Її мотивами були незадоволеність характером зростання канадської промисловості, загрозою введення нових заходів торговельного захисту з боку США. Інші країни, як розвинені, так і ті, що розвиваються, підтримували політику відкритої торгівлі як частину своїх стратегій розвитку (таблиця 1). Чилі, Мексика, Сінгапур почали активно простувати переговори щодо ЗВТ як інструмент реалізації світової політики вільної торгівлі. На цьому етапі почав діяти «ефект доміно»: країни, що залишилися за межами ЗВТ, відчували труднощі з переорієнтацією економічних зв'язків, скороченням обсягів торгівлі. Таким чином, як зазначає Р. Болдуїн (R. Baldwin), країни, що не мали первинного інтересу до торговельних угод, вимушені до них долучитися через потенційні негативні економічні наслідки від неприєднання [5]. В умовах нової хвилі двосторонніх і регіональних угод, що створили складну систему торговельних угод між країнами і мали деякі відхилення від правил СОТ, норми СОТ залишалися визначальними у глобальному регулюванні торговельних відносин.

У ХХ столітті однією із перших ЗВТ була Центральноамериканська зона вільної торгівлі (регіональна угода між США і п'ятьма країнами Центральної Америки: Гватемали, Сальвадору, Гондурасу, Нікарагуа і Коста-Ріка), укладена в 1958 р. Впродовж 1960–1990-х рр. угода про вільну торгівлю ЄАВТ була обмежена лише товарами. З набуттям чинності угоди про вільну торгівлю ЄАВТ з Мексикою (2001), а також із Сінгапуром (2003), ЄАВТ перейшла до нового покоління угод про вільну торгівлю, що охоплюють торгівлю послугами поряд з іншими областями, як інвестиції та державні закупівлі, про що свідчить індекс глибини охоплення угоди. Глибина охоплення угод демонструє їх ускладнення і розширення в сучасних умовах, за рахунок таких семи складових угоди як зниження тарифів, державні закупівлі, конкуренція і права інтелектуальної власності, торгівля послугами, інвестиції, стандарти.

У ХХІ столітті відбулися дві ключові зміни в міжнародних торговельних процесах. СОТ втра-

Таблиця 1

Глибина охоплення і типи угод про вільну торгівлю у ХХ і ХХІ столітті

Назва	Рік створення	Глибина угоди (0-7)	Вид угоди	Модель угоди за розвитком країн
Центральноамериканська зона вільної торгівлі (САФТА)	1958	1	Багатостороння	Південь-Південь
Європейська асоціація вільної торгівлі (ЕФТА)	1960	2	Багатостороння	Північ-Північ
Карибська асоціація вільної торгівлі (CARIFTA)	1965	1	Багатостороння	Південь
Економічне співтовариство країн Західної Африки (ECOWAS)	1975	1	Багатостороння	Південь
Співтовариство розвитку Півдня Африки (SADC)	1996	2	Багатостороння	Південь
Європейська асоціація вільної торгівлі – Мексика	2001	7	Багатостороння з третьою стороною	Північ-Південь
Центральноамериканська Угода про вільну торгівлю (САФТА) – Домініканська Республіка	2004	6	Багатостороння	Північ
Угода про Транс-Тихоокеанське стратегічне економічне партнерство (TPSEP)	2005	6	Багатостороння	Північ
Європейська асоціація вільної торгівлі – Україна	2010	7	Багатостороння з третьою стороною	Північ
Австралія-Японія	2014	7	Двостороння	Північ-Північ

Джерело: складено автором за даними [3; 7]

чає центральну роль у лібералізації прикордонних бар'єрів в торгівлі. У післявоєнні роки центральним у торговій лібералізації було взаємне зниження тарифів між індустріальними країнами в межах ГАТТ на базі принципу найбільшого сприяння. На початку XXI століття лібералізація торгових бар'єрів стала здебільшого односторонньою (для країн, що розвиваються), тоді як розвинені країни зосереджують увагу на врегулюванні внутрішніх законів, що перешкоджають інтеграції ринків товарів, послуг та інвестицій. Таким чином, зменшується роль багатосторонніх переговорів у зниженні торгових бар'єрів і зростає роль двосторонніх міждержавних економічних відносин, нових багатосторонніх угод про вільну торгівлю (УВТ). Наприклад, в Азійському регіоні у 2000 та 2015 рр. кількість двосторонніх угод про вільну торгівлю, нотифікованих у СОР становила 9 та 96 відповідно, а багатосторонніх угод, містячи міжрегіональні – 5 та 38 відповідно [6]. Окрім того, світова економіка вже не є біполярною з лідерами США та ЄС, і рівнозначної ваги набувають Китай, Бразилія, Індія та інші країни. І оскільки глобалізація не втрачає темпів просування, СОР зберігає своє значення, але більше як багатостороння установа з контролю за дотриманням норм, принципів і правил торгівлі.

Розглядаючи другий підхід до суті зони вільної торгівлі (як регіональної угоди), слід визначити поняття самого регіоналізму. Регіоналізм описаний у Словнику термінів торговельної політики, як «дії урядів щодо лібералізації або сприяння торгівлі на регіональній основі, іноді через зони вільної торгівлі або митні союзи».

У контексті СОР регіональні торгові угоди (РТУ) можуть бути укладеними між країнами, які не обов'язково належать до однієї географічної області. Також ці угоди поглиблюються за змістом, оскільки положення СОР стосуються конкретних умов лібералізації торгівлі з РТУ [7].

Усі РТУ в СОР об'єднують те, що вони є взаємними (reciprocal) торговельними угодами між двома або кількома партнерами. Вони включають в себе угоди про вільну торгівлю і митні союзи, нотифіковані відповідно до статті XXIV: 7 ГАТТ 1994 та пункту 2 (с) Дозвільної клаузули (Enabling Clause, що офіційно називається «Рішення про диференційоване і більш сприятливе ставлення, взаємність та більш повну участь країн, що розвиваються» прийняте в межах ГАТТ 1979 року), й угоди про економічну інтеграцію відповідно до статті V: 7 ГАТС.

Прискореному розвитку зон вільної торгівлі як складових процесу регіоналізації, сприяють множинність і складність інтересів країн різних регіонів, нерівномірний розвиток і різна економічна вага і відповідно пріоритети в багатосторонніх переговорних процесах. Вони є поширеним засобом лібералізації і альтернативою глобалізації. Такі угоди укладаються між так званими «натуральними торговельними партнерами» (natural trade partners), під якими розуміються сусідні країни, що мають порівняльний рівень економічного розвитку, та багатосторонні торговельні угоди між країнами одного регіону.

Члени СОР зобов'язані нотифікувати в організації регіональні торгові угоди, в яких вони беруть участь. Багато країн – членів СОР продовжують переговори щодо нових двосторонніх та багатосторонніх РТУ. Наприклад, переговори в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні щодо Трансокеанського Партнерства (Trans-Pacific Partnership Agreement) в яких залучено 12 сторін; в Азії між членами АСЕАН і шістьма іншими країнами-членами СОР, з якими

АСЕАН має чинні угоди (Регіональна угода про всеосяжне партнерство, RCEP); Тихоокеанський альянс в Латинській Америці між Чилі, Колумбією, Мексикою і Перу. Такі багатосторонні угоди, після набрання чинності, можуть зменшити так званий “spaghetti bowl” або нагромадження РТУ, особливо якщо вони замінюють існуючі двосторонні угоди і виробляють загальні правила (наприклад, для правил походження), які повинні застосовуватися всіма сторонами угоди [7].

Коли член СОР укладає регіональну угоду, в межах якої надає більш вигідні умови торгівлі, він керується принципом недискримінації, визначеним в Статті I ГАТТ і Статті II ГАТС. Тобто країнам СОР дозволяється брати участь у таких угодах, але мають враховуватися три групи правил:

- пункти 4 до 10 статті XXIV ГАТТ (як визначено в Домовленості про тлумачення статті XXIV ГАТТ 1994) передбачають формування і функціонування митних союзів і зон вільної торгівлі, що охоплюють торгівлю товарами;

- дозвільна клаузула (Enabling Clause) (тобто Рішення про диференційований і більш сприятливий режим, взаємність і повну участь країн, що розвиваються), що відноситься до преференційних торгових угод між країнами, що розвиваються;

- Стаття V ГАТС регулює укладення торгових угод у галузі торгівлі послугами як розвинених, так і країн, що розвиваються [7].

Інші не узагальнені преференційні схеми, наприклад, односторонні (non-reciprocal) преференційні угоди, що мають розвинені і країни, що розвиваються, вимагають відмови учасників від правил СОР. Такі відмови потребують схвалення трьох четвертей голосів членів СОР. Прикладами є угода США – Акт економічного відновлення Карибського басейну (CBERA), Карибсько-Канадська торгова угода (CARIBCAN), в якій Канада надає односторонній безмитний доступ до свого ринку для деяких груп товарів, Преференційна угода між Туреччиною та Боснією і Герцеговиною, Партнерська угода ЄС та Африки, Карибів та Океанії (ACP-EC Partnership Agreement).

Моніторинг створення, діяльності та ліквідації регіональних інтеграційних об'єднань держав здійснюється підрозділом СОР – Комітетом із регіональних торговельних угод. Його статистика свідчить, що починаючи з середини 90-х рр. світова економіка характеризується відчутним зростанням числа регіональних торгових угод. Станом на 2016 р. у ГАТТ / СОР було нотифіковано 625 торгових угод, із яких реально функціонують 419. Більшість таких угод – це зони вільної торгівлі: з чинних угод на них припадають 90%, а на митні союзи-10%. Загалом бажання країн утворювати РТУ було викликано їх прагненням стимулювати економічне зростання за рахунок надання членам поліпшеного доступу до ринків, використання ефекту масштабу, залучення прямих іноземних інвестицій на об'єднаний ринок, ефектів переливу технологій.

Висновки. Отже, об'єктивною причиною створення зон вільної торгівлі, митних та економічних союзів є процеси, що проходять у світовій економіці, що характеризуються інтернаціоналізацією виробництва, та, як наслідок, прискорення формування регіональних торговельно-економічних угруповань. Країни-сусіди все більше націлені на об'єднання ресурсів, засобів та зусиль для проведення скоординованої сумісної економічної політики. За допомогою зон вільної торгівлі вирішуються питання доступу до стратегічних ринків, тому географічна близькість

партнерів часто не обов'язкова, на відміну від більш складних форм міжнародної інтеграції, що вимагають наявності спільних кордонів.

Домовленості в межах ГАТТ / СОТ формують багатосторонню систему основних вимог щодо формування та функціонування зон вільної торгівлі.

1. СОТ дозволяє створення таких зон як виняток із режиму найбільшого сприяння (поряд зі створенням митних союзів, веденням прикордонної торгівлі, торговими преференціями для менш розвинених країн). У цих випадках країни-учасниці мають більш сприятливі умови для розвитку взаємної торгівлі порівняно з умовами для третіх країн.

2. Такі угоди члени СОТ повинні укладати лише з іншими країнами-членами, тоді як із третіми країнами – тільки як виняток, хоча на практиці ця вимога виконується не повністю.

3. Перехід до вільної торгівлі має стимулювати торгівлю між відповідними країнами і не створювати додаткових бар'єрів для третіх країн. Регіональні угоди повинні доповнювати принципи формування багатосторонньої торговельної системи в межах СОТ, а не протиставлятися їй.

4. Вільна торгівля товарами і послугами повинна бути взаємною і охоплювати основну частину товарообігу між сторонами, включно з основними секторами економічної діяльності.

5. Перехід до ЗВТ повинен здійснюватися протягом «доцільного» періоду часу, який може перевищувати 10 років лише у виняткових випадках. Вважається, що це достатній термін, щоб більша частина національних виробників адаптувалися до нових умов конкуренції.

Основними проблемами в зонах вільної торгівлі є регулювання між законодавством держави, угодою та принципами СОТ. На регуляторному рівні існують такі негативні тенденції:

– Збільшення кількості регіональних торговельних угод, в поєднанні з укладаннями двосторонніх угод про вільну торгівлю, створили явище дублювання членства (*overlapping membership*). Оскільки кожна угода прагне розвивати свій власний внутрішній торговий режим, стало частим співіснування в одній країні різних торгових правил, що застосовуються до різних партнерів. Це може ускладнити торговельні потоки витратами для трейдерів у виконанні декількох наборів правил торгівлі.

– Угоди про зону вільної торгівлі можуть доповнювати багатосторонню торговельну систему, але вони мають дискримінаційний характер через відхід від принципу найбільшого сприяння, основи системи багатосторонньої торгівлі. Таким чином, збільшується ризик невідповідностей у правилах і процедурах серед самих торгових угод. Це може привести до нормативної плутанини, спотворенню регіональних ринків, а також серйозних проблеми реалізації, особливо там, де є дублювання регіональних торговельних угод.

– Угода між державами у сфері створення вільної торгівлі не має суперечити національному законодавству, а має сприяти рішенням національних інтересів країни. Тому законодавство країн-членів і угода про зону вільної торгівлі мають взаємодоповнювати один одного. Регіональні угоди не скасовують правила встановлені СОТ, а створюють нові кордони торгового регулювання, які часто бувають не сумісні між собою. Насамперед це стосується таких сфер регулювання як санітарні норми і технічні регламенти. Саме вони є найбільш складними для подолання торговими бар'єрами. Усе це призводить до того, що створюються нові торгові перешкоди не між різними країнами, а вже між зонами вільної торгівлі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Baier S., Bergstrand J., Egger, P. Do economic integration agreements actually work? Issues in understanding the causes and consequences of the growth of regionalism / S. Baier. *World Economy*. – Vol. 31(4). – 2008. – P. 461–497.
2. Tan Song Chuan. Challenges to multilateralism free trade agreements / Tan Song Chuan. *Asia Europe Journal*. – Vol. 2. – Marc, 2004. – P. 121–132.
3. UNCTAD [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>.
4. Максаковский В. Географическая картина мира. Пособие для вузов Кн. I : Общая характеристика мира. Глобальные проблемы человечества / В. Максаковский. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Кн.1. – 2008. – 495 с.
5. Baldwin R. Multilateralizing Regionalism : Spaghetti Bowls as Building Blocks on the Path to Global Free Trade / R. Baldwin. *The World Economy*, 2006. – 518 p.
6. Asia regional integration center. Free trade agreements [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://aric.adb.org/fta-trends-by-geographic-area-wto-plurilateral>.
7. World Trade Organization. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/scope_rta_e.htm.